

Malina Kaszuba rec.
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny
ORCID 0000-0003-1090-8330

***Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR
w roku 1991, t. I,***
red. Aleksander Srebrakowski i Grzegorz Strauchold,
Wydawnictwo LTW, Łomianki 2017, ss. 400

Publikacja *Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR w roku 1991* została poświęcona problematyce upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), a dokładniej towarzyszących temu procesowi aspiracjom niepodległościowym republik wchodzących w skład radzieckiego państwa i konsekwencjom z nich wynikającym. Książka składa się z dwunastu autorskich opracowań, które zostały przygotowane przez historyków, politologów oraz socjologów i są wyrazem naukowej analizy upadku jednego z ówczesnych światowych mocarstw. Jak zaznaczyli twórcy książki, jest ona pierwszym tomem serii wydawniczej, które będą dotyczyły problematyki związanej z rozpadem radzieckiego mocarstwa.

Co ważne i warte podkreślenia, autorzy odnieśli się do historycznych już dzisiaj wydarzeń – aczkolwiek mających niebagatelny wpływ na współczesną rzeczywistość międzynarodową. Uczylni to przez pryzmat doświadczeń poszczególnych republik radzieckich, szczególnie Litwy, ponieważ, jak podkreślono we wstępie, to właśnie ta republika przejawiała ogromną determinację w dążeniu do odzyskania niepodległości w ostatnich latach istnienia Związku Radzieckiego.

Jednocześnie autorzy zwrócili uwagę na ważny aspekt towarzyszący wybijaniu się poszczególnych republik Związku Radzieckiego na niepodległość, a mianowicie powstałe w wyniku tych przemian

konflikty między narodami stanowiącymi większość etniczną w danej republice a funkcjonującymi tam również mniejszościami, w tym mniejszością polską.

Spoglądając na układ recenzowanej publikacji, nasuwa się wniosek, że artykuły w tomie zostały zamieszczone według spójnej konwencji. Trzy pierwsze przedstawiają różne kwestie związane z rozpadem ZSRR, w kolejnych tekstach czytelnik może zapoznać się z treściami dotyczącymi wybranych problemów związanych z odzyskiwaniem niepodległości przez Litwę i Białoruś. Dwa ostatnie teksty natomiast pokazują z jednej strony polskie spojrzenie na przemiany zachodzące na Litwie w owym czasie, z drugiej strony obrazują poziom wiedzy na temat odrodzenia narodów Związku Radzieckiego wśród Polaków, dla których jedynym źródłem wiedzy w tym zakresie są podręczniki szkolne.

Publikację otwiera obszerny artykuł Stanisława Ciesielskiego. Tekst zatytułowany „Pierestrojka a kwestia narodowa – Zakaukazie i Azja Centralna” to opracowanie, w którym autor w pierwszej części prezentuje czytelnikowi nieumiejętność skutecznego radzenia sobie Związku Radzieckiego w końcówce lat 80. z problemami narodowościowymi. Jednocześnie wskazuje, że te problemy przyczyniły się również do rozpadu ZSRR, a w dalszej kolejności stały się zarzewiem konfliktów pomiędzy różnymi grupami narodowościowymi zamieszkującymi poszczególne republiki. Drugą część artykułu natomiast to charakterystyka konfliktów, do których doszło po upadku Związku Radzieckiego na Zakaukaziu i w Azji Centralnej, a które to konflikty do dzisiaj nie zostały rozstrzygnięte i są skutecznie wykorzystywane w aktualnej polityce Federacji Rosyjskiej, ukierunkowanej na utrzymanie wpływów na obszarze poradzieckim. Konflikt o Górski Karabach między Armenią i Azerbejdżanem Rosja wykorzystuje w celu utrzymania Armenii w roli głównego sojusznika Moskwy na Zakaukaziu, oferując jej wsparcie w przypadku potencjalnej agresji Azerbejdżanu. Zniechęca tym samym Baku do podejmowania nieprzeemyślanych działań w tym względzie. A z drugiej strony, co jest paradoksalne, podsyca konflikt, sprzedając Azerbejdżanowi broń. Podobnie wykorzystuje sytuację konfliktu Gruzji i dwóch separatystycznych republik – Abchazji i Osetii Południowej.

Kolejny w tomie, tekst Grzegorza Hryciuka zatytułowany „Pribałtika – przyczółek czy rubież Kraju Rad? Rola militarna republik bałtyckich w latach 80. i 90. XX w.” przedstawia nie tylko strategiczne znaczenie państw bałtyckich z punkty widzenia ewentualnego konfliktu w Europie między blokiem wschodnim i Zachodem, ale dokładnie obrazuje ówczesne, radzieckie zasoby militarne na tym obszarze oraz miejsca ich dyslokacji. Treść artykułu wydaje się być szczególnie ciekawa dla czytelników interesujących się problematyką zdolności operacyjnych radzieckiej armii oraz strategią ich wykorzystania wynikającą z uwarunkowań geostrategicznych.

Amerykańskie spojrzenie na proces rozpadu Związku Radzieckiego przedstawił Jakub Tyszkiewicz w artykule „Stany Zjednoczone a narodowe ruchy emancypacyjne w ZSRR po 1989 r. (ze szczególnym uwzględnieniem Litwy, Łotwy i Estonii)”. Autor wskazał na pewien dysonans ówczesnej polityki amerykańskiej. Z jednej strony Amerykanie werbalnie popierali aspiracje niepodległościowe republik bałtyckich, ale jednocześnie w obawie o negatywną reakcję Kremla nie wywierali oczekiwanej przez opinię międzynarodową presji na radzieckie władze.

Kolejne cztery artykuły zawarte w recenzowanym tomie zostały poświęcone kwestiom litewskim, choć każdy z nich dotyczy odrębnego problemu o istotnym znaczeniu dla tożsamości i charakteru rodzącej się niepodległej Litwy. Swoistego historycznego przedstawienia stosunku Rosji, następnie Związku Radzieckiego do ziem litewskich dokonał Edward Czapiewski w opracowaniu „Związek Radziecki wobec aspiracji niepodległościowych narodu litewskiego w końcu XX w. Odniesienia historyczne i konsekwencje”. Opracowanie Aleksandra Srebrakowskiego dotyczy roli i znaczenia Komunistycznej Partii Litwy (KPL) w dziejach tego państwa, a jego znamieny tytuł: „Komunistyczna Partia Litwy – swoi czy obcy?” oddaje trudność udzielenia jednoznacznej odpowiedzi o wspomnianej roli i znaczeniu KPL. W artykule Jana Sienkiewicza pt. „Polacy na Litwie wobec litewskiego odrodzenia narodowego w latach 1987–1991” autor dowiódł, że mimo występowania równoległe procesów odrodzeniowych Litwinów i Polaków oraz deklaratywnego wzajemnego poparcia dla dążeń niepodległościowych, nie udało się im nawiązać współpracy,

o czym zadecydowały przede wszystkim zaszczości historyczne i wzajemna niechęć. Warto przy tym zwrócić uwagę, że owa niechęć przeobraziła się ostatecznie w negatywne działania wymierzone wzajemnie w przedstawicieli obu grup. Uzupełnieniem artykułu J. Sienkiewicza jest tekst autorstwa Adama Bobryka „Litewskie środowiska niepodległościowe wobec polskiej mniejszości narodowej u progu odzyskania suwerenności przez Litwę”, w którym autor wskazał przyczyny litewskiego antypolonizmu, osadzonego na obawach wobec polskiego społeczeństwa, jego kultury i języka jako czynników mogących zagrozić budowaniu i kształtowaniu suwerennej Litwy. Z opracowania A. Bobryka wyłania się jednoznacznie niechętny, negatywny stosunek Litwinów do mniejszości polskiej zamieszkującej to państwo.

Po problematyce litewskiej autorzy podjęli temat wydarzeń na Białorusi, również koncentrując uwagę na kwestiach mniejszości polskiej. Z tekstu Tadeusza Gawina „Polacy na Białorusi wobec odrodzenia narodowego na Litwie w latach 1988-1991” czytelnik ma możliwość poznania losów mniejszości polskiej od zakończenia II wojny światowej po czasy jej odrodzenia narodowego, związanego z powstaniem suwerennego białoruskiego państwa. Wraz z budowaniem niezależnej Białorusi mniejszość polska otrzymała szansę na odrodzenie polskości, był to m.in. efekt okazywanego przez Polaków wsparcia dla Białorusinów. Ale podstawowe znaczenie miał stan polskości na Liwie w omawianym okresie. Magdalena Ruchniewicz w artykule „Od BSSR do Republiki Białorusi (1986-1991)” podjęła udaną próbę scharakteryzowania odrodzenia państwa białoruskiego, wskazując czynniki sprzyjające i hamujące ten proces. „Białoruskie środowiska niepodległościowe wobec polskiego odrodzenia narodowego w BSRR – RB. Uwagi” – to temat rozważań Zdzisława J. Winnickiego. W pierwszych słowach tekstu autor podkreślił, że uwagi zostały sformułowane m.in. na podstawie bezpośredniej obserwacji zjawisk związanych z powstawaniem suwerennej Białorusi oraz udziału w rozwoju struktur Związku Polaków na Białorusi. Rozważania Z. Winnickiego rozpoczynają się od konstatacji, że w nowo powstałym państwie dominowała koncepcja białorusocentryzmu, która jednoznacznie kwestionowała istnienie Polaków na Białorusi, a relacje z Polską i polskością traktowano jako szkodliwe. Jak wynika z rozważań autora, taki stosunek do Polski i Polaków był efektem

obaw m.in. o utratę zachodniej Białorusi, o którą, w przekonaniu Białorusinów, mogła upomnieć się wolna od wpływów radzieckich Polska.

Teksty zamykające tom to artykuł Agnieszki Fic pt. „Polska prasa o wileńskich wydarzeniach 13 stycznia 1991 roku”, w którym autorka dotknęła kwestii zainteresowania Polaków tragicznymi wydarzeniami, jakie miały miejsce tego dnia na Litwie. W swoich rozważaniach A. Fic podkreśliła, że o ile wszystkie polskie dzienniki i tygodniki podjęły ten temat na swoich łamach, potępiając działania radzieckich władz, to pojawiły się różnice w sposobie przedstawienia wydarzeń i ich interpretacji, a także ilości poświęconego im miejsca.

Ostatnim artykułem, stanowiącym swoiste zwieńczenie całości rozważań, jest opracowanie Karola Sanojcy o interesująco brzmiącym tytule „Odrodzenie narodów Związku Radzieckiego czy upadek imperium? Rozpad ZSRR w świetle podręczników szkolnych”. Z artykułu wynika, że odpowiedź na pytanie zawarte w tytule jest inna w zależności od poziomu edukacji. W podręcznikach do szkoły podstawowej akcenty położono na przedstawieniu nieudanych reform Gorbaczowa, co w efekcie spowodowało upadek imperium. W książkach przeznaczonych do gimnazjum i liceum obok terminów „pierestrojka” i „głasnost”, oddających istotę zmian wprowadzanych przez Gorbaczowa w Związku Radzieckim, uwagę poświęcono również dążeniom alienacyjnym narodów Związku Radzieckiego, choć, zdaniem autora, poczyniono to w stopniu niewystarczającym w stosunku do faktycznej wagi tych wydarzeń.

Podsumowując, stwierdzić należy, że książka *Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR w roku 1991* pod redakcją Aleksandra Srebrakowskiego i Grzegorza Straucholda to interesujące opracowanie, w którym autorzy pochyłili się nad wydarzeniami związanymi z jednej strony z rozpadem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako pokłosiem nieskutecznej próby reform Michaiła Gorbaczowa, z drugiej strony – nad dążeniami niepodległościowymi Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, które skoncentrowane były na zbudowaniu przez nie suwerennej państwowości. Na tym tle zobrazowane zostały losy mniejszości polskiej zamieszkującej obie republiki.

Niektóre z zamieszczonych w książce artykułów charakteryzują się bardzo wysokim poziomem historycznej szczegółowości, co trudno traktować w kategoriach zarzutu, jednak, w moim przekonaniu, czytelnikowi nieznającemu tematu może to nastreczać pewnych trudności w przyswojeniu treści. Pewną wątpliwość budzi także znacząca różnica objętości poszczególnych tekstów składających się na recenzowane opracowanie. Niektóre z nich, np. artykuł Stanisława Ciesielskiego, mógłby stanowić całkiem odrębne, autorskie opracowanie. Mimo tym drobnych uwag podtrzymuję opinię, że opracowanie jest warte uwagi, zarówno ze względu na swoje walory merytoryczne, ale również istotę i wagę opisywanych wydarzeń, w wyniku których ukształtowany został nowy ład światowy, a międzyblokowa rywalizacja mocarstw, grożąca wybuchem nuklearnego konfliktu, odeszła do historii.